

Trápení se štěstím

Financial Times, povinná denní četba mnoha tisíc bohatých a vysoce postavených a mnoha dalších neschopných, kteří by se mezi ně rádi dostali, vydávají jednou za měsíc přílohu na křídovém papíře, která se jmenuje *Jak je utratit*. To „je“ v názvu znamená peníze. Respektive hotovost, která zbude po obstarání všech investic slibujících ještě více peněz a po zaplacení všech těch vysokých účtů za dům a zahradu a za domácnost, za oblečení šité na míru, za výživné pro bývalé partnery a za dluhy v salónech Bentley. Jinými slovy, onen zbytek svobodné volby (někdy větší, ale vždycky nedostatečný), který mocným a bohatým zbývá po splnění všech jejich povinností. „Ony“, které se mají utratit, jsou předpokládanou odměnou za dny až po okraj naplněné vyčerpávajícími riskantními rozhodnutími a za spoustu bezesných nocí plných hrůzy ze špatných kroků a z nesprávných sázek; „ony“ jsou radostí, kvůli které má cenu všechno to utrpení vydržet. Zkrátka „ony“ znamenají štěstí. Nebo spíše naději na štěstí, která je štěstím. Nebo si to alespoň myslíme a vši silou v to doufáme...

Ann Rippinová si dala tu práci a prošla všechna vydání *Jak je utratit*, aby zjistila, „co se modernímu mladému muži na vzestupu“ nabízí jako *dosažitelný* materiální zdroj, symbol, důkaz štěstí.¹ Jak se dalo čekat, všechny navrhované cesty ke štěstí vedly přes obchody, restaurace, masážní salóny

a další místa, kde se dají utrácet peníze. A velké peníze: 30 000 liber za láhev brandy nebo 75 000 za místo ve vinotéce ve společnosti dalších lahví, kterým okouzíte (vyvoláte závist? ponížíte? zostudíte? zničíte?) své přátele, které tam pozvete na návštěvu. Ale kromě cen, které za dveřmi udrží téměř celou lidskou rasu, nabízejí některé obchody a restaurace ještě něco navíc, něco, kvůli čemu se zbytek lidstva přede dveřmi ani neobjeví: tajnou adresu, která se strašně těžko získává a která oně hrstce vyvolených, kteří se k ní dostanou, zaručí pocit, že patří mezi „vyvolené“ – že byli povzneseni do výšin, o kterých si obyčejní smrtelníci mohou leda tak nechat zdát. Pocit, který kdysi možná zakoušeli mystikové naslouchající andělskému poslovi, pocit, jenž hlásal slávu Boží, ale kterého lze v naší střízlivé, přízemní, věčné éře „okamžitého štěstí“ sotva kdy, pokud vůbec, dosáhnout prostřednictvím zkratk, které nevedou přes obchody.

Jak vysvětluje jeden ze stálých přispěvatelů do *Jak je utratit*, přehnaně drahé parfémů jsou „tak lákavé“ proto, že „jsou kvůli věrným klientům drženy v tajnosti“. Kromě neobvyklé vůně jsou také čichovým symbolem velkoleposti a příslušnosti ke společnosti velkolepých. Jak Ann Rippinová podotýká, tento a další podobné typy blaženosti v sobě mísí příslušnost k nějaké exkluzivní kategorii – ke společnosti, do níž mají téměř všichni ostatní vstup zakázán – se symbolem vytříbeného vkusu, úsudku a znalectví (demonstrovaného předváděním věcí nebo navštěvováním míst, která jsou pro ostatní uzavřená). Z této kombinace nakonec vychází vědomí exkluzivity: příslušnosti k hrstce vyvolených. Chuťové, zrakové, sluchové, čichové a hmatové požitky se násobí vědomím, že je zakusí tak málo dalších lidí, pokud vůbec nějakí – třebaže většina lidí by si za to nechala uříznout ruku i nohu... Zažívají snad mocní a bohatí štěstí právě kvůli tomuto pocitu výsadního postavení? Měří se cesta ke štěstí řídnoucím zástupem spolucejtujících? Nebo v to čtenáři přílohy *Jak je utratit* alespoň věří, ať je tato víra vyjádřena explicitně, či není nikdy vyslovena a je držena pod pokličkou?

Tak či onak, podle Rippinové je tato cesta ke štěstí úspěšná přinejlepším z poloviny: prchavé radosti, které přináší, se rychle rozpouštějí a mizí v dlouhodobém znepokojení. „Iluzorní svět“, který spřádají redaktoři *Jak je utratit*, se vyznačuje „křehkostí a pomíjivostí. Boj za legitimitu prostřednictvím velkoleposti a nadbytku nutně vede k nestabilitě a zranitelnosti.“ Obyvatelé tohoto „iluzorního světa“ jsou si vědomi toho, že „nikdy nebudou mít dost, aby byli v bezpečí. Spotřeba nevede k jistotě a sytosti, ale ke stále

větší úzkosti. Dost nikdy nebude dost.“ Jak své čtenáře varuje jeden z příspěvů v *Jak je utratit*, ve světě, kde si „každý“ může dovolit luxusní auto, nemají ti, kteří míří vysoko, „jinou možnost než si pořídit ještě luxusnější“.

Právě to vás zarazí, když (a pokud) se podíváte pozorněji. To ale každý neudělá, a ještě méně lidem na tom záleží, a ještě méně lidí se může podívat, i kdyby jim na tom záleželo – protože cena za místo s dobrým výhledem je od nich na míle daleko a odmítá se k nim jakkoli přiblížit. Ale občasné letmé zahlédnutí tohoto typu „honby za štěstím“, které se nám naskýtá prostřednictvím společenských časopisů a bulvárních plátků, které oslavují celebrity, nás láká, abychom se pokusili vydat v jejich stopách, místo aby nás proti tomu varovali. Koneckonců byste se díky tomu stali jedním z těch lidí na vrcholu... Vyhliďka, že zakusíte nepříjemnou úzkost, jakkoli znepokojivou, není nijak vysokou cenou za to, že se dostanete na vrchol. Toto poselství se zdá být stejně rozumné, jako je přímočaré: cesta ke štěstí vede skrze obchody a čím exkluzivnější obchody, tím větší dosažené štěstí. Dosažení štěstí rovná se nabytí věcí, které si ostatní nemohou dovolit. Štěstí se rovná schopnosti *trumfnout* ostatní...

Obchody na hlavních ulicích by neprospívaly nebýt butiků ve skrytých uličkách a s pouze selektivně (a střídavě!) vyrazovanými adresami. V zastrčených buticích se prodávají jiné věci než na hlavních třídách, ale předávají totéž poselství, slibují splnění překvapivě podobných snů. To, co tyto butiky dělají pro hrstku vyvolených, nepochybně dodává autoritu a důvěryhodnost slibům masových kopií z hlavní ulice. A tyto sliby, v obou případech, jsou si nápadně podobné: že budete „lepší než...“ – a tak budete moci překonat, ponížít a pokořit ostatní, kteří snili o tom co vy, ale neuspěli. Zkrátka slib, že univerzální pravidlo o *trumfování* bude platit právě *pro vás*...

Další noviny, které čtou mnozí čtenáři *Financial Times*, se pravidelně věnují novinkám na trhu počítačových her. Mnohé počítačové hry za svou popularitu vděčí zábavě, kterou nabízejí: představují *bezpečný* a *svobodně* volený nácvik *trumfování*, které je ve skutečném světě *riskantní* a *nebezpečné* stejně jako *povinné* a *nevyhnutelné*. Tyto hry vám umožňují dělat to, do čeho byste jinak byli nuceni, nebo co byste si možná sami přáli, jen vám v tom brání strach z vlastního zranění nebo vaše svědomité námitky proti poranění ostatních. Jednu z těchto her, doporučovanou coby „největší masakr“ a „demoliční derby do posledního muže“, popisuje jeden nadšený a nepříliš ironicky znějící recenzent:

Nejvíc si užijete [...] když musíte v aréně na čas a přesně prohodit pomláceného řidiče předním sklem vysoko do vzduchu. A ať svého nešťastného hrdinu vrháte po kuželkářské dráze, nebo si s ním jako s hladkým oblázkem házíte po rozlehlé vodní hladině, každá akce je stejně absurdní, násilná a legrační jako ta předešlá.

Právě kvůli vaší obratnosti (vašemu načasování a přesnosti úderů), která stojí proti „smůle“ hlavního hrdiny (jeho neschopnosti oplátit vám stejnou mincí), je trumfování tak zábavné a tak „legrační“. Svou sebeúctu, povzbuzení ega z této přehlídky vašich vrcholných schopností, jste získali na úkor hrdinova ponížení. Vaše obratnost by nemusela být o nic menší a přitom by byla pouze z poloviny tak uspokojivá a z poloviny tak zábavná, kdybyste nemohli hlavního hrdinu prohodit předním sklem, zatímco vy si bezpečně sedíte na sedadle řidiče.

Max Scheler si už v roce 1912 všiml, že průměrný člověk, který oceňuje nějakou hodnotu, to nedělá prostřednictvím vlastní zkušenosti, ale „v průběhu a prostřednictvím srovnání“ s majetkem, stavem, neutěšenou situací či vlastností ostatních.² Háček je v tom, že vedlejším účinkem takového srovnávání je poměrně často zjištění, že některou ceněnou hodnotu nevlastníme. Toto zjištění spolu s vědomím, že nabytí této hodnoty a požitky z ní se nachází *mimo možnosti jednotlivce*, vyvolávají vášnivé pocity a uvádějí do pohybu dvě vzájemně protichůdné, ale stejně prudké reakce: nezvladatelnou touhu (o to mučivější kvůli podezření, že se nám ji možná nikdy nepodaří uspokojit); a *zatrpklost* – zahořklost způsobenou zoufalým nutkáním zažehnat sebezpodceňování a sebeopovržení prostřednictvím snižování, zesměšňování a zneuctívání dotyčné hodnoty spolu s těmi, kdo ji vlastní. Můžeme si všimnout, že jelikož se zakušené ponížení skládá ze dvou vzájemně protikladných nutkání, vyvolává nesmírně rozpolcený přístup; exemplární „kognitivní disonanci“, semeniště iracionálního chování a neproniknutelnou pevnost proti rozumovým argumentům. Je také zdrojem věčného strachu a duševní nepohody všech postižených.

Avšak tyto postižení, jak Max Scheler předjímá, tvoří velký počet našich současníků; tato choroba je nakažlivá a jen málokterí, pokud vůbec nějakí občané tekuté moderní konzumní společnosti se mohou chlubit tím, že jsou před hrozbou nákazy zcela imunní. Naše zranitelnost, říká Scheler, je v typu společnosti, ve které jde s relativní rovností politických a dalších

práv a formálně uznávanou společenskou rovností ruku v ruce také enormní diferenciaci skutečné moci, majetku a vzdělání, nevyhnutelná (a patrně nevléčitelná); ve společnosti, v níž „mají všichni právo“ na to, aby se považovali za rovnoprávné se všemi ostatními, zatímco ve skutečnosti s nimi rovnoprávní být nemohou.³

V takové společnosti je pak univerzální (alespoň teoreticky) také zranitelnost. Její univerzálnost, stejně jako univerzálnost pokusu k triumfování, k níž se důvěrně váže, odráží vnitřní neřešitelný rozpor společnosti, která pro *všechny* své příslušníky nastavuje měřítko štěstí, jichž *většina* z těch „všech“ nemůže nikdy dosáhnout, nebo je jí v tom zabráněno.

Příslušníci dnešní konzumní společnosti by si mohli vzít ponaučení od Epikteta, bývalého otroka a zakladatele školy stoické filozofie ze starého Říma – jelikož své doporučení vyjádřil jazykem, který je snadno pochopitelný a má podobu metafory, která jedinečným způsobem souzní s jejich světonázorem (třebaže nijak zvlášť s jejich sklony a preferencemi):

Pomni chovati se jako na hodech. Když jídlo podávají, došlo i k tobě? Vztáhni ruku a vezmi si způsobně. Jde mimo tebe dále? Nezdržuj ho. Ještě tu není? Ne-projevuj zdaleka žádosti své, nýbrž čekej, až dojde k tobě.

Tak chovej se k dětem, tak k ženě, tak k hodnostem, tak k bohatství: a budeš jednou důstojným bohu hostem. Nevezmeš-li pak si ani, až ti bude předloženo, nýbrž netečně se k tomu budeš míti, tehdy netoliko hostem bohu, ale i spoluvládce budeš.^{4*}

Problém je ale v tom, že naše konzumní společnost dělá všechno proto, aby se víra v Epiktetův uklidňující *slib* jevila jako něco, co je v rozporu se zkušeností, a tedy aby jeho *doporučení* ke zdrženlivosti, střídmosti a obezřetnosti bylo těžko akceptovatelné. Naše konzumní společnost se také všemi silami snaží o to, aby z *praktikování* Epiktetova doporučení udělala nesmírně náročný a namáhavý úkol. Nedokáže z něj ale udělat něco neuskutečnitelného. Společnost dokáže (a také to dělá) zařídit, aby některé volby lidé činili s větší pravděpodobností než jiné. Ale žádná společnost nemůže, a ani by nemohla, lidi připravit o možnost volby.

* V překladu Františka Drtiny, Epiktetos: *Rukověť mravních naučení*. Jan Laichter, Praha 1930. (Pozn. překl.)

Dá se tedy o štěstí říct alespoň něco s jistotou, něco, co by nevyvolalo námitky? Ano: že štěstí je dobrá věc – kterou bychom si měli přát a vážit si jí. Nebo že je lepší být šťastný než nešťastný. Ale tyto dva pleonasmy jsou asi tak *všechno*, co lze o štěstí s dobře podloženou jistotou říct. Všechny další výroky, které obsahují slovo „štěstí“, by jistě vyburcovaly polemiku. Pro vnějšího pozorovatele je těžké odlišit štěstí jednoho člověka od hrůzy jiného.

Prohlásit, že tohle je „všechno“, co se bez rizika halasných protestů o štěstí dá vyslovit, má velmi malou výpovědní hodnotu; rozhodně ne o mnoho větší než slovníková definice tohoto slova, která vyjadřuje jeho význam tím, že opakuje, byť pomocí pár slov navíc, to, co ono slovo samo implikuje. Když přijde na *aplikaci* tohoto slova na to či ono spíše než na to či ono, okamžitě se vynoří záplava sporných interpretací a stanovisek – a slovníkové definice výsledné spory nezastaví, nezabrání jim, ani je neutiší. Ale na rozhodnutí, která lidé činí, když se snaží toto jméno přiřknout té či oné situaci, nenahlízejí s rozčarováním či přímo s pohrdáním a posměchem pouze *ostatní* lidé; vhodností nebo rozumností své volby si nejsou jisti ani sami ti, co se rozhodují. Ohlédnou-li se, mohou se překvapeně ptát, „to kvůli tomuhle byl všechen ten povyk? Jestli tohle má být to štěstí, ve které jsem doufal, stálo to vůbec za všechno to úsilí a všechno to utrpení, kterého k jeho dosažení bylo očividně potřeba?!“

Zatímco Immanuel Kant se po celý život snažil (a celkem úspěšně) vybrousit a vysvětlit nejasné či sporné koncepty v naději, že přijde na definici, aby danou „otázku“ vyřešil způsobem, který bude imunní před všemi dalšími protiargumenty, a tudíž ho budou muset přijmout všichni lidé, pokud jde o štěstí, tedy blaženost, měl pocit, že se této naděje musí jednou provždy vzdát. „Pojem blaženosti,“ prohlásil, „je tak neurčitým pojmem, že ačkoli každý člověk touží dosáhnout blaženosti, přesto není žádný s to, aby zcela přesně a v souladu se sebou samým řekl, po čem vlastně touží a co chce.“^{5*}

My bychom mohli dodat: když přijde na štěstí, nikdo nedokáže být *jak* jednoznačný, *tak* konzistentní. Čím jednoznačnější někdo je, tím menší má naději na nějakou konzistenci. Není divu, protože máme-li si být jistí

* V překladu Ladislava Menzela, Kant I.: *Základy metafyziky mravů*. Svoboda, Praha 1976. (Pozn. překl.)

formou, jakou má štěstí nabývat, pak musíme soustředit pozornost a energii na zvolený model a opominout či do stínu odsunout všechno ostatní – kdežto každý model, o který usilujeme na úkor všech ostatních modelů, musí nutně vypadat ještě podezřeleji, jak se množí hroby dalších a dalších mrtvě narozených, promarněných nebo zanedbaných možností. Uspokojení patrně nakonec dorazí v balíčku spolu s lákadlem v podobně nekonzistence; cesty zpátky nebo odbočky na nějakou vedlejší kolej...

Zdá se, že touha po štěstí, kterou Sokrates označil, máme-li věřit Platonovi, za krutou realitu života, je věčnou společnicí lidské existence. Ale stejně věčná se zdá být také očividná neuskutečnitelnost jeho úplného, nezpochybnitelného naplnění a uspokojení v duchu *je ne regrette rien*. A věčná, bez ohledu na pocit marnosti, který vyvolává, je také neschopnost člověka někdy po štěstí přestat toužit – a jeho snaha udělat pro jeho pronásledování, dosažení a udržení cokoli.

Aristoteles, vycházející ze své obvyklé strategie řešení problémů, jež vyplývají ze spletnosti lidského údělu, tedy jejich rozepisování do seznamů jednodušších složek, ve své *Rétorice* sepsal osobní vlastnosti a úspěchy, které člověku zaručí šťastný život.⁶ Souhlasil s tím, že štěstí lze definovat mnoha způsoby: jako „blahobyť jest zdar v jednání ve spojení s dobrotou, s ctností, nebo dokonalé ukojení životních potřeb, životní pohoda nebo radostný život stálého trvání, nebo dobrý stav statku a těla, spojený se schopností jej zachovati a nabývatí“.*

Pak ale předkládá seznam „osobních“ a „zevnějších“ dober, které jsou pro štěstí nepostradatelné bez ohledu na to, který recept na šťastný život si vybereme. Tento seznam má podle něj empirické základy, jelikož jej tvoří touhy, které pociťují všichni občané Athén: např. dobrý původ, mnoho přátel, dobří přátelé, majetek, poslušné děti, spousta dětí, zdraví, krása, síla, tělesný vzrůst, atletické schopnosti, sláva, čest, přízeň osudu, ctnosti. Tyto hodnoty ale nemají žádné pořadí; všechny přísady štěstí mají stejný význam, z čehož plyne, že žádnou z nich nelze obětovat na úkor jiné, aniž by bylo štěstí narušeno, a že přítomnost či nadbytek jedné nedokáže skutečně kompenzovat absenci či nedostatek jiné. Tato domněnka dobře souzněla i se zbytkem Aristotelovy životní filozofie, která se s nedůvěrou stavěla ke

* V překladu Antonína Kříže, Aristoteles: *Rétorika*. Jan Leichter, Praha 1948. (Pozn. překl.)

všem radikálním jednostranným volbám, a místo toho jako jedinou správnou a účinnou strategii, které by se měl každý člověk v nepříjemně rozmanité a vrtkavé realitě držet, doporučovala umírněnost, vyvážený úsudek a „zlatou střední cestu“.

Složení Aristotelova seznamu by ale současného čtenáře s největší pravděpodobností mátklo, ne-li přímo odradilo. Některé jeho položky by si mezi vlastnostmi, které by současní lidé uvedli v souvislosti se svou představou štěstí, příliš dobře nevedly; jiné by vyvolaly přinejlepším smíšené pocity. Tohle je ale ještě poměrně nevinný důvod k rozčilování: nejvíc by současného hledače štěstí asi mátkla domněnka, že štěstí je (mohlo by být, mělo by být) nějaký *stav*, možná dokonce *stav konstantní a trvalý* a v okamžiku dosažení *neměnný*. Jakmile člověk získá a shromáždí všechny položky na seznamu a jakmile získá záruku, že je může „vlastnit“ věčně, může od nich jejich vlastníkem očekávat (jak věřil Aristoteles), že mu budou poskytovat štěstí už napořád – *in perpetuo*. Právě to by naši současníci považovali za nejpodivnější a za nejnepravděpodobnější; kromě toho by se obávali, že taková věčná stabilita, pokud by se nemožné stalo skutkem a ona by opravdu nastala, by měla na životní štěstí neblahé následky.

Většina současných čtenářů by určitě souhlasila s triviálně zřejmým předpokladem, že více peněz je pro štěstí lepší než méně peněz, že více dobrých přátel znamená větší štěstí než přátel málo nebo žádní, nebo že dobré zdraví je lepší než nemoc; ale jen málo čtenářů, pokud vůbec nějaký, by očekávalo, že to, co jim přinese štěstí jeden den, je bude okouzlovat a těšit navždy; a jen málo čtenářů by uvěřilo, že stavu štěstí lze dosáhnout jednou provždy a že je-li ho dosaženo, může trvat po zbytek života bez jakéhokoli dalšího úsilí; jinými slovy, že se štěstí nepokazí, jestliže honba za dalším a větším štěstím ustane – navzdory vědomí, že „od nynějška se nic nezmění a všechno zůstane tak, jak je“.

Pro většinu našich současníků není vyhlídka na „víc téhož“ hodnotou jako takovou; stává se hodnotou až tehdy, je-li doplněna výpovědní klauzulí. „Víc téhož“ se může stát lákavým ve chvíli intenzivního požitku a veselí; ale stejně jako v ostatních oblastech ani v tomto případě lidé nečekají, že touha bude trvat věčně, a nepřejí si, aby objekt jejich touhy zůstal „stejný“ navždycky. Jak složitě zjistil Faust Christophera Marlowa, přání, aby okamžik blaženosti zůstal „stejný“ napořád, člověku přinese pouze nekonečný závazek vůči pecku, nikoli nekonečné štěstí...